

В. В. Кривошеїн, доктор політичних наук, професор

ВПЛИВ «РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ» НА ПОЛІТИЧНУ ТА ПРАВОВУ КУЛЬТУРУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті охарактеризовано вплив подій кінця 2013 – початку 2014 р. («Революції гідності») на базові елементи політичної та правової культури українського суспільства. Доведено, що під впливом «Революції гідності» відбувається трансформація політичної і правової культури у бік європейських демократичних цінностей, становлення реального громадянського суспільства, падіння імітаційної демократії, докорінна зміна політико-ідеологічних уподобань громадян, переосмислення правових цінностей та формування правової культури демократичного суспільства.

Ключові слова: «Революція гідності», політична та правова культура, громадянське суспільство, громадянська ідентичність, політико-ідеологічні уподобання, демократія.

Актуальність проблеми. Події кінця 2013 – початку 2014 р., які в публіцистичній і науковій літературі здобули назву «Революція гідності», справили значний вплив на пришвидшення демократичного транзиту, зміцнення інститутів громадянського суспільства та формування національної самосвідомості. «Революція гідності» засвідчила нові зсуви в суспільній свідомості, які, по суті, визначали цивілізаційний вибір України. У ході громадських виступів відбувся не лише злам кланово-олігархічної структури політичної влади, але й докорінна трансформація політичної та правової свідомості. Масові дії українців призвели до революційної трансформації/реінституціоналізації суспільства. По суті суспільно-політичні зрушення в Україні кінця 2013 – початку 2014 р. стали прикладом небаченого досі стану громадсько-політичної мобілізації, який зумовлений не лише значенням для громадян проблеми геополітичного вибору правлячої еліти України, а насамперед «якістю» політичного режиму, в т. ч. мірою можливості реалізації громадянами своїх прав та свобод, ставленням правлячої еліти і силових структур до тих чи інших форм громадянського спротиву [1, с. 146]. Як справедливо зазначає А. М. Киридон, «Революція гідності» стала маркером і потужним імпульсом процесів у новітній історії України, а також лакмусом європейської спільноти в цілому. Зокрема: а) у внутрішньополітичному відношенні вона внесла істотні корективи в процеси самоідентифікації (переформатування ідентичностей) та творення політичної нації; б) у зовнішньополітичному вимірі – в уявленні про місце України у світі як суб'єкта міжнародних відносин [2, с. 29]. Осмис-

лення впливу «Революції гідності» на політичну і правову культуру українського соціуму є дуже актуальним.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Феномен правової і політичної культури постійно знаходиться у полі зору науковців. Проблеми політичної культури досліджували Г. Алмонд, Е. Баталов, С. Верба, Є. Вятр, К. Гаджиєв, І. Глібова, Л. Даймонд, О. Зевіна, Д. Істон, О. Панарін, Т. Парсонс, Д. Пауелл, Ю. Пивоваров, Дж. Ролз, В. Щегорцев та ін. Феномен політичної культури також постійно знаходиться у полі зору українських дослідників. Слід відзначити праці В. Бебика, Є. Головахи, В. Добіжа, А. Карнаух, В. Корнієнко, Ю. Левенця, В. Литвина, О. Майбороди, В. Матусевича, М. Михальченко, В. Нагорного, Л. Нагорної, Є. Подмазко, І. Поліщука, О. Радченка, О. Рудакевича, М. Требіна, М. Хилька, В. Хмелька, Ю. Шаповала, Л. Шкляра, М. Щербака та ін., в яких розглядаються теоретико-методологічні основи дослідження політичної культури сучасного українського суспільства. Теоретичне осмислення правової культури також перебуває в центрі уваги українських учених і є предметом численних дискусій та наукових досліджень (О. Аграновська, О. Бандура, В. Бачинін, Л. Герасіна, В. Головченко, Г. Гребеньков, О. Гришук, Д. Керімов, Г. Клімова, М. Костецький, М. Козюбра, О. Нерсисянц, А. Окара, М. Орзіх, М. Панов, А. Семітко, В. Тацій, Ю. Тодика, М. Требін, М. Цвік, Б. Чміль, Ю. Шемшученко, Л. Явич та ін.). Але вплив подій «Революції гідності» ще залишається поза увагою українських науковців.

Мета статті – проаналізувати вплив «Революції гідності» на політичну і правову культуру українських громадян.

Виклад основного матеріалу. «Революція гідності» здійснила значний вплив на політичну та правову культуру українського суспільства, оскільки остання як частина загальної культури формується і виявляється в процесі політичного життя, є, по суті, «продуктом політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здібностей як суб'єктів політичного життя» [3, с. 263]. Тобто, як відзначають М. П. Требін та І. О. Поліщук, політична культура є спільною частиною існування двох соціальних систем: політичної та культурної. Через свій політичний зріз культура суспільства впливає на характер політичних стосунків, а ті у свою чергу справляють зворотний вплив на культуру суспільства. Як частина культурної системи суспільства політична культура охоплює культурні елементи, що стосуються політичних процесів. У той же час політична культура як чинник політичної системи концентрує в собі соціально-психологічні чинники політичного життя [4, с. 129]. З політичною культурою нерозривно пов'язана

правова культура, у структурі якої закладений механізм правотворчої діяльності. Дія політичної і правової культури поширюється на такі елементи політичної системи, як держава, право, громадянське суспільство, які у своїй діалектичній взаємодії розширюють вплив політичної культури на всі сторони суспільного життя.

Такий потужний вибух масового невдоволення владою, як «Революція гідності», не могла не відбитися у політико-правовій сфері. Під її впливом відбувається (оскільки процес ще не завершений) трансформація політичної і правової культури як мас, так і правлячої еліти, яка поступово стає національною і незалежницькою, тобто реабілітуються і легалізуються цінності, що сформувалися в періоди існування суверенних українських утворень, ідеали національно-визвольної боротьби, загальнолюдські цінності та актуальні потреби українського народу.

Найбільший вплив на політичну та правову культуру «Революція гідності» здійснила у справі консолідації української політичної нації та формування загальноукраїнської ідентичності. Остання інтегрує як етнічну та культурну, так і професійну, статеву, вікову та інші види ідентичності українців. Разом з тим загальноукраїнська ідентичність може співіснувати з наднаціональною ідентичністю (європейською чи космополітичною).

На думку П. Гай-Нижника та Л. Чупрія, формування загальноукраїнської ідентичності стримується низкою чинників:

- конфліктом ідентичностей (доволі сильними позиціями регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти);
- низьким рівнем міжрегіональної взаємодії в соціокультурній сфері;
- недостатнім рівнем розвитку вітчизняної культури, слабкою динамікою формування історичної пам'яті, пасивністю взаємодії державних і громадських чинників у сфері національно-патріотичного виховання;
- негативним впливом російських ЗМІ (фактичним програшем в ідеологічній війні з Росією);
- впливом глобалізаційних процесів (уніфікація, масовізація культури, панування культури споживання тощо);
- наявністю елементів пострадянської ідентичності;
- певними особливостями ментальності українців (індивідуалізм, конформізм);
- посиленням процесів відчуження;
- відсутністю ефективних якісних системних перетворень у державі [5].

У 2008 р., за даними соціологічного опитування Центру Разумкова, 41% опитаних виявили місцеву (локальну) ідентичність і лише 32% респондентів виявили свою загальноукраїнську ідентичність. Майже аналогічні тенденції

були зафіксовані й у 2009 р.: 45% опитаних виявили локальну ідентифікацію, тоді як 32% ідентифікували себе з Україною в цілому, а 16% – із регіоном проживання [6]. У 2012 р. Інститут соціології НАН України зафіксував певні зрушення в цій царині. Так, уже 29,8% респондентів виявили локальну ідентичність (із селом чи містом) і для 7,6% опитаних притаманна регіональна ідентичність (з регіоном). Майже половина з опитаних (48,4%) вважають себе громадянами України, а 2,4% – громадянами світу, 1% – громадянами Європи, а 8,4% відносять себе до громадян ЄСРП [7].

В. О. Пироженко, аналізуючи наслідки Помаранчевої революції, вбачає такі джерела загроз у сфері формування загальноукраїнської ідентичності:

- неповний набір ідентичностей (населення чи його певні групи мають етнічну чи регіональну, але не мають національної ідентичності тощо);
- криза ознак ідентичності, що полягає у відсутності або знеціненні серед певної категорії населення конкретних ознак, навколо яких мала б формуватися певна ідентичність;
- неадекватні цілям, національним інтересам чи інтересам державної політики способи утвердження ідентичності (насилено-адміністративні чи репресивні способи) [8, с. 29].

Сьогодні подолання кризи ідентичності суттєво ускладнюється процесами глобалізації – вони розмивають національну культуру та посилюють маргіналізацію українського суспільства. Вплив глобалізації в сучасній Україні виявляється по-різному. З одного боку, завдання підтримки державності викликають до життя інтенсифікацію процесів національно-культурного відродження, а з другого – модернізація політичної та економіко-господарської систем потребують найширшої відкритості країни, а це тягне за собою поширення негативних зовнішніх впливів – активізацію криміналітету, поширення масової культури, проникнення низькоякісних товарів масового споживання та ін.

Якщо Помаранчева революція була, по суті, масовою мобілізацією на підтримку опозиційного кандидата в президенти, то «Революція гідності» була поза партіями і не контролювалася з боку політичної опозиції. По суті «Революція гідності» заклала фундамент для будівництва громадянської української нації – протестувальники виступали під громадянськими гаслами – за проєвропейську Україну, проти корупції, міліцейського свавілля, обмеження прав людини, за свободу ЗМІ. «Революція гідності» розставила нові акценти, спрямовані на формування та утвердження загальноукраїнської ідентичності.

«Революція гідності» та післямайданні процеси почали згуртовувати громадян, стали потужним поштовхом до пробудження національної самосвідомості та національної гордості – вони почали пишатися тим, що є українцями. Вишиванки стали популярним і модним брендом серед різних верств насе-

лення, День Конституції і День Незалежності стали загальнонародним святом. Українці почали усвідомлювати себе громадянами, які здатні впливати на події, що відбуваються в державі. Загальноукраїнська ідентичність набуває рис громадянської ідентичності, що передбачає не тільки усвідомлення себе громадянином цієї країни, але й активну участь у її житті [9, с. 65]. Проте для того щоб закріпити позитивні наслідки подолання кризи ідентичності в Україні потрібно переглянути політику відтворення політичної нації, враховуючи етнічні та регіональні характеристики, залучаючи суспільство як до національного брендингу, так і до самоорганізації територіальних громад з метою управління містами та регіонами. За таких умов, на думку Т. Нагорняк, ключовими чинниками «мають стати корекція політики у бік прозорості дій і рішень держави та органів місцевого самоврядування, зміцнення соціального капіталу в суспільстві та відтворення політичної ідентичності держави-нації на базі територіальних та етнокультурних ідентичностей резидентів територій», а соціальний капітал громад і капітал лояльності окремих груп «здатний стати інструментом розв'язання суперечностей між державою та суспільством унаслідок трансформації міжособистісної довіри громадян в інституційну довіру владі (як до членів своєї громади) та утворення генералізованої суспільної довіри» [10, с. 142].

У грудні 2013 р., за даними соціологічного опитування Центру Разумкова, вже 95% опитаних ідентифікували себе як громадяни України; 84,5% респондентів вважали себе патріотами України (зокрема: у західному регіоні – 94%; у центральному – 88,5%; у східному – 81%; у південному – 72%) [11].

Ці емпіричні дані свідчать про несформованість та контраверсійність загальноукраїнської ідентичності. Частіше за все ця особливість України пояснюється тим, що українці тривалий час перебували у складі Імперії, внаслідок чого відбулася мовна, культурна, етнічна асиміляція. Саме це спричинило послаблення загальноукраїнської ідентичності в східних та південних регіонах, де ця асиміляція була найбільш потужною. Значна частина мешканців цих територій ідентифікують себе як громадян свого регіону – а це відкриває шлях до поширення сепаратизму. Не даремно Т. Журженко пише про те, що фактично на «крайньому сході» України реалізується альтернативний націобудівничий проект, з власними формальними державними структурами, легітимізованими «виборами»; зі своєю міфологією, героями та мучениками; і навіть із власною національною місією – «антифашизмом». Роками готований Росією експорт альтернативних ідентичностей, кристалізація проросійського сепаратизму в Криму та на Донбасі доводить, що зовнішні актори можуть ефективно конкурувати з державою й підривати націотворення, особливо якщо ця держава слабка і корумпована, а правляча

еліта – розколота [12]. На думку В. Расевича, «Революція гідності» продемонструвала, що деструктивна політика ідентичності, яка використовує суперечливі моделі історичної пам'яті, може бути заміщена об'єднуючим наративом. «Революція гідності» – це «історія перемоги українського громадянського суспільства» [13].

На проблемних з точки зору загальноукраїнської ідентичності територіях після «Революції гідності» консолідувалися проукраїнські сили задля забезпечення миру, стабільності та безпеки. Вдалим прикладом об'єднання місцевого бізнесу, громадянського суспільства та регіональних еліт є Дніпропетровськ, де головою облдержадміністрації був призначений І. Коломойський, який, використовуючи власні фінансові та організаційні ресурси, не тільки запобіг сепаратистському перевороту за донецьким і луганським сценарієм, але і допоміг активній проукраїнській меншості змінити атмосферу в регіоні. З цього приводу А. Портнов зазначав: «Типове індустріальне місто радянського типу Дніпропетровськ, яке донедавна голосувало за Партію Регіонів, за останні місяці стало bastіоном українського громадянського націоналізму» [14]. Дещо інша ситуація склалася у Харкові, де не було свого «коломойського», проте місцевий Євромайдан перетворився на громадську мережу волонтерських груп, які допомагають українській армії, дбають про поранених військових та біженців з «крайнього сходу» України [12].

Крім формування та утвердження загальноукраїнської ідентичності найбільш помітний вплив «Революція гідності» виявляє у становленні громадянського суспільства, яке до подій кінця 2013 – початку 2014 р. було швидше симулякром, уявним утворенням – воно нібито існувало, але не відчувалося його реального, вагомого впливу на суспільне життя. Характеризуючи громадянське суспільство того часу, Л. О. Жужа справедливо зауважує: «Більшість атрибутів демократії мали удаваний характер, але політична система оперувала ними як із реальними» [15]. Існування громадянського суспільства як симулякру приховує в собі певну небезпеку, бо людина стає частиною цього симулякру, видозмінюється і деформується під впливом його аури. Тим самим ця людина перетворюється на міраж, у явище, що не має сутності. Громадянське суспільство як симулякр заражає своє соціально-політичне середовище, яке перетворюється на суцільний міраж.

«Революція гідності» є спробою зламати примарну суть «громадянського суспільства», зруйнувати міраж громадянського суспільства. Воно мало безсуб'єктний характер, тобто громадянське суспільство не відчувало своєї колективної єдності, не розглядало громадян як захисників своїх інтересів. Події кінця 2013 – початку 2014 р. продемонстрували високу самоорганізацію громадян та показали, що суспільство стає реальним політичним актором. На

думку Т. Нагорняк, сьогодні в Україні народжується нова пасіонарність, поширюється активістська політична культура за масштабом і кількістю учасників [10, с. 142].

Справжнє громадянське суспільство має володіти соціально-політичною суб'єктністю, яка полягає у здатності спільноти бути активним діячем у соціально-політичному просторі, вирішальним чином впливати на ухвалення рішень, сприймати себе повноцінним політичним актором у взаємодії з іншими суб'єктами соціально-політичної взаємодії [15]. За відсутності соціально-політичної суб'єктності люди не відчують себе громадою, не відчують свою приналежність до громади. У цьому контексті цікавими є результати дослідження міського населення у Запоріжжі та Енергодарі: на запитання «Чи згодні ви з тезою, що “населення міста об'єднано в общину (громаду)”» відмітили пункт «Згоден» у Запоріжжі 1,1%, у Енергодарі – 4,3% респондентів [16, с. 121].

Для розвиненого громадянського суспільства притаманна наявність розгалуженої мережі громадських організацій, які здатні активно впливати на формування і реалізацію державної політики, в цілому на суспільний розвиток. Охоплюючи своєю діяльністю різні сфери і рівні суспільного життя, громадські організації «краще розуміють сутність і специфіку відповідних соціальних проблем та шляхи їх розв'язання, є універсальним посередником між громадянами та державою» [17, с. 166–167].

В Україні рівень участі громадян у діяльності громадських організацій був і залишається достатньо низьким. За даними Європейського соціального дослідження в Україні у 2009 р. практика суспільної діяльності та громадської співпраці була незначною – лише 2,9% респондентів відповіли позитивно на запитання «Чи доводилося вам упродовж останніх 12 місяців працювати в інших організаціях або об'єднаннях, окрім політичних партій або рухів?», тоді як у розвинених європейських демократіях цей показник становить більше 20% (для порівняння: у Фінляндії – 34,1%, у Норвегії – 27,9%, у Швеції – 26,9%) [18, с. 195]. Низьку залученість громадян до діяльності громадських організацій та об'єднань частіше за все пояснюють тим, що ці установи не можуть впоратися з роллю професійних виразників та захисників реальних інтересів громадян, а ідеологія та цілі їхньої діяльності є незрозумілими та чужорідними для більшості людей [18, с. 196].

До недавнього часу громадські організації не користувалися популярністю серед населення. Так, наприкінці 2012 р. більше половини респондентів (52%) вважали, що громадські організації необхідні країні, чверть опитаних відзначили, що діяльність цих структур є важливою, а майже кожен десятий (9%) визначили, що вони не потрібні [19, с. 208].

У 2012 р. рівень довіри до громадських організацій не дуже великий: за даними Київського міжнародного інституту соціології, 27,1% опитаних довіряло громадським організаціям, а 29,4% – не довіряло. У 2013 р. рівень довіри до громадських організацій знизився до 17,7% [7, с. 124]. У грудні 2015 р. громадським організаціям довіряло вже 34,5% респондентів, а не довіряло – 21% [20].

Деякі інші результати наведені у дослідженні, проведеному у 2013 р. Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова. За цими даними громадські організації користувалися довірою у 39,5% респондентів, тоді як не довіряло цим інституціям 45,5%. Низьку довіру населення до громадських організацій соціологи пояснюють і тим, що у людей бракує знань щодо їхньої діяльності. Так, лише 30% громадян знають про громадські організації, які діють в їхніх містах чи селах (а не знають – 70%) [21; 22].

Також відзначалося, що для населення здебільшого було притаманне індиферентне ставлення до держави та політики. На запитання «Якою мірою вас цікавить політика?» – відповіли «Дуже цікавить» лише 7,1% респондентів [7, с. 451]. Таке ставлення пояснювалось зневірою людей у ефективність впливу громадськості на прийняття важливих політичних рішень. Значна частина населення зосереджувалась на приватних справах та інтересах. Розчарування у політиці збільшилось через невдачу спроб демократичних перетворень після Помаранчевої революції. «Революція гідності» показала, що обурення діями влади може знову спричинити спалах політичної активності.

Значного впливу «Революції гідності» зазнали ставлення до демократії і держави. На думку Ю. Шведа, в Україні спостерігається крах імітаційної демократії. Якщо при демократичному режимі делегітимація влади не означає автоматично делегітимизації режиму (можна владу змінити на наступних виборах), то при авторитарному режимі делегітимиція влади автоматично веде до делегітимизації всієї конструкції влади. Те ж стосується й імітаційних демократій, де «влада тримається на поєднанні віри в правителя, його народну підтримку (хоча й зімітовану виборами), звичку, страх перед різкими змінами і страх перед репресіями» [23]. Проте падіння імітаційної демократії ще не означає, що на її місці автоматично з'явиться реальна демократія.

У суспільно-політичному значенні «Революція гідності» стала також масовим публічним досвідом пошуку нових форм як прямої, так і репрезентативної демократії, а також державності у їх майже ідеально-нормативному соціальному уявленні [24, с. 78].

Щодо України визначається три основні інституціональні важелі, які здатні були б зрушити країну зі стану малорухомої пострадянської стагнації:

1) еволюція олігархів, які б прийняли у своїх же стратегічних інтересах правила гри, базовані на верховенстві права, та підтримали б суспільні зміни і як результат – бажана та часто декларована політиками трансформація від «дикого» до цивілізованого капіталізму; 2) потужний тиск на владу щодо модернізаційних змін акторами громадянського суспільства, середнім класом та молоддю; 3) політика зовнішніх акторів, зокрема Європейського Союзу, у заохоченні динамічних внутрішніх реформ через надання реальної перспективи членства країни у ЄС та відповідні обоюсторонні зобов'язання щодо цього – шлях, який пройшли такі країни повільного реформування, як Словаччина, Румунія, Болгарія та Хорватія [25, р. 90].

Як вважає В. Степаненко, перший із перелічених важелів – цивільна еволюція олігархату – є радше бажаним, але малоімовірним у своїй реалізації через низку факторів, передовсім через брак мотивацій найвпливовіших фінансово-промислових груп до своєї еволюції, острах конкуренції відкритого цивільного ринку та небажання руйнувати зручне та звичне корпоративно патрональне інституціональне середовище. Третій важіль – вплив зовнішніх акторів, зокрема ЄС, – є коли не доволі обмеженим, то принаймні не вирішальним, зокрема через сучасні внутрішньоєвропейські проблеми та несприятливі геополітичні фактори (зовнішній тиск Росії та конвенційні кордони Європи, що закінчується на країнах «ближнього зарубіжжя»).

Єдиним вирішальним та дієвим важелем подолання пострадянської стагнації в Україні слід визнати активність та тиск різних акторів громадянського суспільства, підприємницького класу та молоді. Втім навіть такий тиск та активність може бути результативним за умов передусім масового суспільного попиту на реформування країни і постійного та ефективного громадського контролю за владою з боку ефективного та дієвого громадянського суспільства. За недостатністю повної реалізації цих умов спалах масової громадянської активності, ентузіазм та сподівання мільйонів громадян на оновлення країни після Помаранчевої революції 2004–2005 рр. змінились через деякий час масовим розчаруванням, недовірою та апатією. Суспільство начебто повернулось у свій колишній стан інституціональної стагнації [24, с. 81].

У період з 2010 р. почали позначатись зворотні тенденції дедемократизації, наростання авторитарних тенденцій та монополізації донецьким олігархічним кланом, що прийшов до влади, політичного, фінансово-економічного та ідеологічного впливів на прийняття рішень. «Революція гідності» стала, по суті, третьою (після проголошення незалежності у 1991 р. та Помаранчевої революції 2004–2005 рр.) історичною спробою «перезавантаження» держави, її демократичної модернізації.

Такі атрибути демократії, як права і свободи людини та громадянина, політичний плюралізм, вільна конкуренція політичних сил, правова і соціальна держава, набувають властивостей симулякрів. Зміни, що вимагали протестувальники наприкінці 2013 – початку 2014 р., передбачають не лише випрацювання нової парадигми відносин громадян і держави, нової будови влади, але й досягнення суспільного консенсусу в міжкультурних, міжетнічних, міжконфесійних та інших взаєминах, а це не може бути розбудоване «згори». Все це разом актуалізує потребу формування політичної культури громадян, їх колективної спроможності давати відповіді, адекватні викликам ситуації, що склалася.

Поступово відроджуються традиційні риси української національної культури – народоправство, толерантність, ліберальне ставлення до держави (держава для людини й нації, а не людина й нація для держави). Одночасно спостерігаються прояви еґо- і громадоцентризму, які притаманні українській ментальності. За цивілізаційно-культурними ознаками сучасній Україні загалом притаманна прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, хоча помітну роль у політичному житті народу відіграють риси ментальності й культури, що властиві Східній цивілізації. Імперський та радянський періоди історії України обумовили відповідне ставлення до держави (етатизм та патерналізм), її глави (установка на харизматичного лідера), політичних прав і свобод особистості (підданство, общинність), системи влади (авторитаризм), ролі церкви в політичному житті суспільства (підпорядкованість церкви державі).

Культурно-цивілізаційний чинник яскраво виявляється і в різних зовнішньополітичних орієнтаціях населення: Схід держави підтримував переважно стратегічний союз із Росією, а Центр і Захід – якнайшвидше входження в Європейський Союз. У 2012 р. частка однозначно орієнтованих на Схід становила 16,3% (у 2013 р. – 20,8%, у 2014 р. – 16,3%), а однозначно орієнтованих на Захід – 18,4% (у 2013 р. – 22,6%, у 2014 р. – 42,4%). Кількість же амбівалентних у 2012 р. була на одному рівні з групами респондентів, які точно визначилися, а саме – 20,0% (у 2013 р. їх кількість зменшилася до 11,0%, а у 2014 р. – до рекордно низьких 2,5%). При цьому кількість респондентів, яким було складно визначитися, у 2012 р. становила 9,2% (у 2013 р. – 11,0%, у 2014 р. – 12,2%).

Наприклад, якщо у 2012 р. сукупна кількість амбівалентних і невизначених респондентів становила 29,2% (що значно перевершувало кожен із груп, які визначилися однозначно), то у 2013 р. їх кількість зменшилася до 22,1% (це вже на одному рівні як із кількістю орієнтованих на Схід, так і з кількістю орієнтованих на Захід), а у 2014-му – і зовсім до 14,7%. Було встановлено, що

у 2012 р. 13,0% із амбівалентно-невизначеної групи (у 2013 р. – 7,23%, у 2014 р. – 3,8%) відходять до групи зі східними орієнтаціями, 4,00% (у 2013 р. – 2,1%, у 2014 р. – 1,6%) – до групи із західними орієнтаціями. Решта 12,3% у 2012 р. (у 2013 р. – 12,7%, у 2014 р. – 9,4%) групу не змінюють [26, с. 142–144].

Ю. Шведа, оцінюючи наслідки «Революції гідності», небезпідставно стверджував: «Євроінтеграційний процес для багатьох українців окреслював не лише геостратегічний вектор її розвитку, але й вселяв надію на зміну “правил гри” і, отже, навздогінну модернізацію економічного та політичного життя. Відступ від євроінтеграційного процесу – означав крах цих надій – що й призвело до акції громадянського спротиву» [23].

За роки незалежності в Україні прагнення до утвердження європейських демократичних цінностей перетворилося на фікцію, оскільки був відсутній діалог між владою та громадянським суспільством; відносини правлячої еліти й опозиції перетворилися на фарс, бо кожна сторона намагалася перетягнути увагу на себе, що посилювало делегітимізацію влади; влада й пересічні громадяни існували незалежно один від одного – вони нібито існували в паралельних світах. У парламенті переважали групки за інтересами (лобістські угруповання) чи прихильники певного лідера (клієнтела). Також чітко простежується формування нових центрів постачання кадрів для правлячої еліти: до Харківського та Дніпропетровського клану після «Революції гідності» приєдналися Вінницький та Львівський клан. Крім регіональної диверсифікації простежується і значне омолодження правлячої еліти та підвищення рівня освіченості. Незважаючи на помітні якісні зміни в кадровому забезпеченні влади, все ще залишилися актуальними старі методи і засоби управління – відірваність влади від інтересів народу, ігнорування вимог демократичних сил, слабка зацікавленість громадською думкою, акцентування на задоволенні власних матеріальних потреб, низькі моральні якості та інші вади, притаманні старій еліті. Проте якісні зміни в управлінському механізмі потребують значного часу і повного «перезавантаження» влади, коли до владних «важелів» прийде нове покоління політиків.

Події кінця 2013 – початку 2014 р. продемонстрували, що за роки незалежності в Україні сформувалось нове пострадянське покоління, яке готове захищати європейські цінності демократичними методами. Саме молодь виступила рушійною силою Євромайдану – 40% від усіх протестувальників становили люди віком 15–29 років [27].

За період 2012–2014 рр. зростає важливість цінностей, пов'язаних із державною незалежністю України, демократичним контролем над рішеннями влади, демократичним розвитком країни, свободою слова, підприємницькою

ініціативою, індивідуальною самостійністю, культурною компетентністю, рівними можливостями для всіх, морально-психологічним станом суспільства, національно-культурним відродженням, участю в політичному житті, соціальною рівністю, інтелектуальним розвитком, суспільним визнанням. Якщо у 2012 р. середній індекс цього ціннісного комплексу дорівнював 3,73 бала (за 5-бальною шкалою, де 1 бал означає «зовсім не важливо», 2 бали – «швидше не важливо», 3 бали – «складно відповісти, важливо чи ні», 4 бали – «швидше важливо», 5 балів – «дуже важливо»), то у 2014 р. відповідний середній індекс статистично значуще зріс до 3,94 бала. Дуже важливими для себе його вважали в середньому 23% опитаних у 2012 р. і 36% респондентів – у 2014 р. [28, с. 119–121].

А. Ручка вважає, що найбільші розбіжності індексів за такими ціннісними пріоритетами (за період 2012–2014 рр.) означає, що під час надзвичайних подій ментальність наших громадян підлягає певній ціннісній метаморфозі, яка пов'язується насамперед із помітним зростанням важливості патріотизму, демократизму, креативного індивідуалізму, культурної компетентності. До цієї групи цінностей можна додати також рівні можливості для всіх, морально-психологічний стан суспільства і національно-культурне відродження, індекси яких статистично значуще зросли у 2014 р. Якщо перша з них підсилює важливість демократизму, то друга опосередкованим чином репрезентує, мабуть, важливість солідарності нашого соціуму. Щодо національно-культурного відродження, то зростання його індексу свідчить передусім про ревіталізацію (оживлення), певних традиційних цінностей (історичних, релігійних, народних), які дійсно необхідні соціуму під час бурхливих змін та надзвичайних подій [28, с. 122].

Усі досліджувані ціннісні пріоритети були згруповані за критерієм функціональної однорідності в чотири синдроми: «Безпека», який охоплює вітальні цінності (здоров'я, сім'я, діти, добробут); «Соціальний комфорт», який охоплює різноманітні просоціальні (інтеракційні, егалітарні, традиційні, релігійні) цінності, що покликані забезпечувати комфорт (у широкому розумінні) у взаємовідносинах між людьми з приводу набуття можливостей для реалізації своїх інтересів, прагнень, дотримання традицій, уникання конфліктів, пошуку життєвих смислів тощо; «Самореалізація», який охоплює самореалізаційні цінності (цікава робота, суспільне визнання, індивідуальна самостійність, інтелектуальний розвиток, культурна компетентність); «Демократія», яка охоплює політико-громадянські цінності (державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль рішень влади, підприємницька ініціатива, участь у політичному житті) і покликані забезпечити участь громадян у політико-громадянському житті соціуму [28, с. 122–123].

Середній індекс синдрому «Демократія» зріс за період 2012–2014 рр. з 3,55 бала до 3,81 бала. Привертає до себе увагу й те, що цей ціннісний синдром порівняно з іншими синдромами найбільше підвищив свій середній індекс під час «Революції гідності» [28, с. 124].

Суттєвої трансформації зазнали і політико-ідеологічні уподобання громадян, про що свідчать дані щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2000–2014 рр. (табл. 1) [7, с. 451; 29, с. 4].

Т а б л и ц я 1

**Прихильність громадян України до політичних течій
у 2000, 2013 та 2014 рр. (%)**

| Прихильність до політичної течії | 2000 р. | 2013 р. | 2014 р. |
|-------------------------------------------------|----------------|----------------|----------------|
| Комуністична | 15,5 | 11,3 | 4,1 |
| Соціалістична | 5,6 | 6,3 | 9,1 |
| Соціал-демократична | 7,8 | 9,9 | 9,8 |
| Ліберальна | 1,0 | 1,6 | 2,5 |
| Християнсько-демократична | 2,3 | 2,8 | 3,6 |
| Національно-демократична | 7,5 | 9,7 | 14,1 |
| Націоналістична | 2,3 | 3,6 | 4,7 |
| Не підтримують жодної | 13,2 | 13,8 | 11,3 |
| Не визначились | 17,8 | 14,8 | 14,4 |
| Не розуміються на політичних доктринах і течіях | 24,9 | 23,6 | 23,6 |

За останні 14 років прихильність до комуністичної ідеології та руху зменшилася на 11,4%, проте дещо зросла прихильність до менш радикальних лівих ідеологій – соціалістичної та соціал-демократичної (відповідно із 5,6% до 9,1% та із 7,8% до 9,8%). Сукупна популярність лівих течій становить 23%.

Дещо посилила свої позиції ліберальна течія (із 1% до 2,5%), очевидно за рахунок популяризації ідей Об'єднання «Самопоміч».

Вага політичних течій правого спрямування – християнські демократи, національні демократи і націоналісти – значно збільшилася. Їх сукупна популярність становить 22,4% (відповідно 3,6%, 14,1%, 4,7%). Найбільш помітне зростання спостерігається щодо прихильників національно-демократичної ідеології. За своєю сукупною вагою прихильників ідеологія правового спрямування майже дорівнює сукупній вазі прихильників ідеологій лівого спрямування.

Аналізуючи трансформацію партійно-ідеологічного поля України, варто враховувати, що в сучасній системі суспільно-політичних цінностей зароджується новий тип соціально-політичних розмежувань (по лінії «матеріалізм – постматеріалізм»), який формулює новий тип протистояння, а отже, і нових

акторів політичної сцени (так звані партії «нової політики»). По суті партійно-ідеологічний чинник електорального структурування являє собою артикульовані (виражені) ідеї, що є основою для постановки політичних цілей (які становлять ядро партійних програм), сприяють залученню громадської підтримки для цих політичних цілей та разом з іншими факторами забезпечують вагомість і стабільність політичних партій.

Універсальні класифікації політичних партій за ідеологічним критерієм можуть бути застосовані і для характеристики ідеологічної ситуації в сучасній Україні, хоча для останньої і притаманна ідейно-політична розпорошеність і партійно-політична неструктурованість. З огляду на події 2014–2015 рр., коли відбулася докорінна ідеологічна переорієнтація, заборонена діяльність комуністичних партій тощо, у партійно-політичному спектрі сучасної України домінують націоналістичний і ліберальний сегменти (Об'єднання «Самопоміч», ВО «Батьківщина», Блок Петра Порошенка, Народний Фронт, ВО «Свобода» та ін.).

Особливо відчутні зрушення спостерігаються у політичній свідомості молоді, політичні вподобання якої достатньою мірою різнополюсні. Кількість молодих людей, які постійно цікавляться політичними подіями в країні, становить лише 13,2%, тоді як 33,4% політикою не цікавляться зовсім. Молодь у політичних цінностях є досить прагматичною: політика розглядається молодими людьми як засіб завоювання авторитету та лідерства. Як вважає В. Ф. Баранівський, після подій кінця 2013 – початку 2014 р. «політична активність молодого покоління зростає» [30, с. 43].

Політична участь студентської молоді піддалася суттєвій трансформації: колишня апатія до політичного життя країни та показна політична активність поступились місцем свідомій політичній участі значної частки студентів (до 33%); поміркованому ставленню до політичних подій (46%) і відторгненню політичних мотивів (21%). Більшою мірою молодь орієнтується не на партії чи на їх ідеї, а на конкретних політичних лідерів [31].

«Революція гідності» продемонструвала нездатність органів державної влади вести діалог із громадянським суспільством. Відмова керівництва держави від публічних обговорень та експертних консультацій у процесі ухвалення рішення про зміну євроінтеграційного стратегічного курсу України, грубе порушення прав і свобод людини і громадянина, застосування сили для врегулювання конфлікту інтересів спричинили загрозу існуванню України як конституційної держави. За таких умов відбулося згортання соціально-економічних реформ, у тому числі у сфері місцевого самоврядування та розвитку локальної демократії.

Однією з глибинних причин цієї хвилі протестної активності є незбалансованість повноважень центру і регіонів. Прискорення децентралізації влади,

розширення можливостей органів місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення та підвищення фінансової та організаційної самостійності територіальних громад дозволить уникнути загроз, які створює регіональний сепаратизм для суверенітету і цілісності держави [32, с. 42–43].

У сучасних умовах низький рівень правової культури є одним із суттєвих факторів загострення правової кризи в Україні. Сучасне правове середовище не є сталим, законодавчі та нормативні акти не являють собою повноцінного системного утворення, прийняті закони часто не відповідають один одному, не завжди напрацьовуються конкретні механізми реалізації законодавства на практиці. Так, високорозвинена правова свідомість і правова культура, засновані на толерантному ставленні до права і до його гуманістичних цінностей і принципів, здатна сприяти правовому розвитку держави і суспільства, нерозвинена правова свідомість і правова культура – виступають серйозною вадою не лише на шляху правових і демократичних трансформацій держави і суспільства, але й у сфері правозастосування та правового регулювання, що зрештою суттєво видозмінює загальну систему відносин між державою, правом і суспільством [33, с. 63–69]. Під впливом «Революції гідності» значно активізувався процес переосмислення правових цінностей та формування правової культури демократичного суспільства з наголосом на гуманізацію права, розбудови демократичних правових форм соціального співіснування.

Трансформації в політичній і правовій культурі відбулися не лише на рівні мас, але і на рівні еліти. Характеризуючи еліту, М. П. Требін писав, що значну частину української еліти складають представники «нової буржуазії», які головним своїм завданням вважають знаходження «спільної мови» з представниками влади з метою конвертації влади у власність, а власності – у ще більшу владу. Така еліта виявилася надзвичайно ефективною у досягненні власної мети, формуванні й захисті власного інтересу. Тобто, пояснює вчений, «якщо ти багата людина, бізнесмен, банкір, підприємець, то це означає – ти представник еліти, що по суті є спірним. ...Така владна еліта створила політичний устрій, характерними рисами якого є нехтування суспільними інтересами, безвідповідальність, безконтрольність, непрозорість. Влада існує сама по собі, суспільство – само по собі» [34, с. 140].

За спостереженням М. І. Михальченка, політична система України характеризувалася такими рисами: неадекватне представництво суспільних інтересів; відсутність механізмів відповідальності владної еліти перед суспільством за проголошені нею документи програмного характеру; вплив на засоби масової інформації з метою обмеження поширення критичної інформації про дії правлячої еліти; організація правлячою елітою штучної підтримки громадянами її політичних рішень; неприйняття правлячою елітою опозиції як по-

літичного опонента; патронально-клієнтальний принцип кадрової політики; зневага до моральних принципів і цінностей відкритої політики [35].

Владна еліта України змогла запропонувати суспільству лише ту систему цінностей, що була і є близькою їй самій: орієнтацію на цінності особистого споживання, зневагу до тих, хто не є елітою [36]. У суспільстві культивувалися стандарти подвійної моралі: з одного боку, влада проголошувала «високі» норми і цінності, а з другого – спрямовувала свої дії на досягнення власних вузькогрупових цілей. Як наслідок, відбулася корозія моральних цінностей, яка надзвичайно гостро постала перед молоддю: у молодіжному середовищі поширюється думка про те, що досягти «елітарних» позицій у суспільстві можна тільки завдяки ігноруванню норм моралі. Владна еліта так і не спромоглася чітко сформулювати національну ідею, визначити стратегію суспільного розвитку та побудувати відповідну систему цінностей.

Ефективне функціонування владної еліти в Україні вирішальною мірою залежить від таких чинників, як встановлення ефективного громадського контролю за владною елітою; відсутність тиску на засоби масової комунікації, існування альтернативних ЗМІ; свобода конкуренції, суперництво еліт; відкритість еліт для соціальної мобільності, можливість вільного «просування» ієрархічними сходами; забезпечення поступального розвитку громадянського суспільства в Україні. При цьому критеріями ефективної діяльності владної еліти мають виступати стабільність суспільства, зростання добробуту населення, прогнозована зовнішня та внутрішня політика, зростання ролі громадянського суспільства.

У складних умовах, у яких перебуває сьогодні Україна, особливої значущості набуває суб'єктивний чинник політичної культури (ставлення до політики, політичні цінності, ідеологія, національний характер, культурне середовище тощо) вузького елітарного шару політико-правової системи, за яким стоїть можливість обрання того чи іншого шляху розвитку суспільства. На думку М. П. Требіна, роль цього чинника цілком порівнювана з роллю флуктуації у відкритій неврівноваженій динамічній системі, яка проходить точку біфуркації. Структура соціально-політичної системи неоднорідна. Вона включає низку підсистем – суб'єктів, структура яких також може бути неоднорідною. Дія суб'єктивного чинника на різних рівнях соціально-політичної системи викликає неоднакову реакцію [34, с. 142].

Зазвичай, характеризуючи владну політичну еліту України, називають такі її основні негативні риси: 1) дихотомічність, що виявляється у поділі всього політичного поля на своїх прихильників і супротивників, де існують лише правильна і хибні точки зору; 2) конфронтаційність, що припускає виключення компромісів, толерантності як таких із політичного життя як еліти, так

і соціуму в цілому; 3) суперечність між належним і суцим, що виявляється у зовнішній декларативності національних інтересів України і практичній роботі стосовно розв'язання особистих меркантильних проблем. Якщо говорити про правову складову цієї характерної межі, то вона виявляється у правовому нігілізмі для еліти і декларації правового ідеалізму для всього народу; 4) клієнтелізм, коли система взаємин у владних структурах будується на основі особистої відданості і відповідно закріплюється в нормативно-правових актах, таких як, наприклад, «закриті списки»; 5) міфотворчість, коли та або інша володарююча еліта створює черговий міф для народних мас: «високі соціальні стандарти тут і зараз, як тільки ми прийдемо до влади», «український прорив», «євроінтеграція», «євроантлантична інтеграція» тощо [34, с. 143].

«Революція гідності» поклала початок процесу подолання цих негативних рис владної політичної еліти України. На шляху становлення культури громадянськості розширюється можливість громадянського суспільства не лише впливати на діяльність владної еліти, але й сприяти змінам самого складу правлячого класу, у тому числі висуваючи до його лав громадських активістів. Тобто «перед громадянським суспільством в Україні сьогодні постають додаткові виклики: воно має стати не лише дієвим контролером за діяльністю держави і правлячого класу, але й виконувати функцію політичного рекрутування – відбору потенційних представників політичної еліти» [37, с. 206].

Висновки. Таким чином, під впливом «Революції гідності» відбувається трансформація політичної і правової культури як мас, так і правлячої еліти у бік європейських демократичних цінностей. Одним із важливих наслідків подій кінця 2013 – початку 2014 р. є консолідація української політичної нації та формування загальноукраїнської ідентичності. Остання поступово набуває рис громадянської ідентичності, що передбачає не тільки усвідомлення себе громадянином країни, але й активну участь у її житті. Не менш важливого значення «Революція гідності» набуває у становленні реального громадянського суспільства. Майдан і постмайданні події продемонстрували високу самоорганізацію громадян та показали, що суспільство стає реальним політичним актором, набуває рис соціально-політичної суб'єктності, яка полягає у здатності спільноти бути активним діячем у соціально-політичному просторі, вирішальним чином впливати на ухвалення рішень, сприймати себе повноцінним політичним актором у взаємодії з іншими суб'єктами соціально-політичної взаємодії.

Значного впливу «Революції гідності» зазнало і ставлення громадян до демократії. Події кінця 2013 – початку 2014 р. спричинили падіння імітаційної демократії, проте утвердження реальної демократії не відбувається автома-

тично, для цього треба провести низку радикальних реформ, здійснити демократичну модернізацію Української держави, налагодити дієвий діалог між владою та громадянським суспільством.

Суттєвої трансформації зазнали і політико-ідеологічні уподобання громадян: сукупна популярність лівих і правих течій майже зрівнялися, а ліберальна течія посилує свої позиції, хоча і залишається маловпливовим ідеологічним напрямом. З огляду на події 2014–2015 рр. відбулася докорінна ідеологічна переорієнтація партійно-ідеологічного поля – сьогодні в партійно-політичному спектрі сучасної України домінують націоналістичний і ліберальний сегмент (Об'єднання «Самопоміч», ВО «Батьківщина», Блок Петра Порошенка, Народний Фронт, ВО «Свобода» та ін.).

Також під впливом «Революції гідності» значно активізувався процес переосмислення правових цінностей та формування правової культури демократичного суспільства з наголосом на гуманізацію права, розбудови демократичних правових форм соціального співіснування. Відбулися якісні зрушення у владній еліті у бік встановлення ефективного громадського контролю за владою, зменшення (а в перспективі зникнення) тиску на засоби масової комунікації, утвердження свободи конкуренції еліт, заохочення відкритості еліт для соціальної мобільності, забезпечення поступального розвитку громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ямельницький О. Я. Політична мобілізація населення України: умови та чинники (на прикладі суспільно-політичних подій 2013–2014 рр.) / О. Я. Ямельницький // Панорама політичних студій : наук. вісн. РДГУ. – Рівне : РДГУ, 2014. – С. 145–153.
2. Киридон А. М. Євромайдан // Революція Гідності: причини, характер, основні етапи / А. М. Киридон // Істор. пам'ять. – 2015. – Вип. 33. – С. 17–32.
3. Політологічний енциклопедичний словник / упор. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К. : Генеза, 1997. – 395 с.
4. Требін М. П. Політична культура: ретроспективний огляд концептуальних підходів / М. П. Требін, І. О. Поліщук // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2013. – № 1 (15). – С. 123–141.
5. Гай-Нижник П. П. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів / П. П. Гай-Нижник, Л. В. Чупрій // Гілея : наук. вісн. – 2015. – Вип. 101. – С. 474–481.
6. Ідентичність громадян України: стан і зміни // Нац. безпека і оборона. – 2007. – № 9. – С. 3–10.
7. Українське суспільство: 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.

8. Пироженко В. О. Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем / В. О. Пироженко // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 27–35.
9. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві : монографія / [Т. А. Бевз, О. О. Зорич, А. А. Зуйковська та ін.]. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 296 с.
10. Нагорняк Т. Україна крізь призму протиріч суспільства з державою (на прикладі протестів кінця 2013 – першої половини 2014 рр.) / Т. Нагорняк // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – Житомир ; К. ; Краків : ФОП Євенок О. О., 2015. – Вип. 5. – С. 134–145.
11. 95 відсотків мешканців України назвали її своєю Батьківщиною – опитування [Електронний ресурс] // Кореспондент. – 2014. – 4 берез. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3314580-95-vidsotkiv-meshkantsiv-ukrainy-nazvaly-yii-svoieui-batkivschynoui-opytuvannia>.
12. Журженко Т. Розділена нація? Переосмислення ролі політики ідентичності в українській кризі [Електронний ресурс] / Т. Журженко // *Historians.in.ua*. Інтернет-мережа гуманітаріїв в Україні і світі. – 2015. – 2 черв. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1529-tetiana-zhurzhenko-rozdilena-natsiia-pereosmyslennia-rol-i-polityky-identychnosti-v-ukrainskii-kryzi>.
13. Расевич В. Нові герої – нова спільна історія. Революція Гідності та війна за суверенну незалежну Україну – це вже спільна українська історія [Електронний ресурс] / В. Расевич // *ZAXID.NET*. Інформаційно-аналітичний ресурс, майданчик для дискусії про Львів, Україну, Світ. – 2014. – 13 лип. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?novi_geroyi__nova_spilna_istoriya&objectId=1314850.
14. Портнов А. Днепропетровск. Там, где начинается Украина. Когда локальный патриотизм оказывается весомее постсоветской реальности [Електронний ресурс] / А. Портнов // Інтернет-журнал «Гэфтер». – 2014. – 27 июня. – Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/12617>.
15. Жужа Л. О. Перетворення громадянського суспільства в Україні під впливом Революції гідності [Електронний ресурс] / Л. О. Жужа // *Международ. науч. журн.* – 2015. – № 6. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/peretvorennya-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrayini-pid-vplivom-revolyutsiyi-gidnosti>.
16. Катаев С. Л. Социокультурный капитал города : монография / С. Л. Катаев, Л. В. Барзенкова-Мясникова. – Запорожье : ЭИГМУ КПУ, 2012. – 150 с.
17. Требін М. П. Громадянське суспільство в Україні: реальність і шляхи формування / М. П. Требін // *Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. – 2013. – № 5 (19). – С. 162–184.
18. Новакова О. Формування нової ідеології політичної участі українців / О. Новакова // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – Житомир ; К. ; Краків : ФОП Євенок О. О., 2015. – Вип. 5. – С. 194–200.
19. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : щоріч. послання Президента України до Верхов. Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.

20. Довіра українців до соціальних інституцій [Електронний ресурс] // КМІС. Прес-релізи та звіти. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=2>.
21. Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? Загальнонаціональне та експертне опитування [Електронний ресурс] / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – Режим доступу: http://dif.org.ua/en/polls/2013-year/gromadskii-sektor-i-politika-vzaemodija_-neutralitet-chi-borotba_---zagalnonacionalne-ta-ekspertne-opituvannja.htm.
22. Чи довіряєте Ви громадським організаціям? [Електронний ресурс] / Центр Разумова. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=81.
23. Шведа Ю. Революція Гідності у контексті загальної теорії соціальних революцій [Електронний ресурс] / Юрій Шведа. – 26 січня 2014 р. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?revolyutsiya_gidnosti_u_konteksti_zagalnoi_teoriyi_sotsialnih_revolyutsiy&objectId=1301345.
24. Степаненко В. Громадянське суспільство і деінституціоналізація у постмайданній Україні / В. Степаненко // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. пр. / Ін-т соціології НАН України. – 2014. – Т. 1, вип. 1 (15). – С. 75–84.
25. Kuzio T. Political Culture and Democracy. Ukraine as an Immobile State / T. Kuzio // East European Politics and Societies. – 2011. – Vol. 25, № 1 (February). – P. 88–113.
26. Дембiцький С. Геополітичні орієнтації населення України: до і після конфлікту з Росією / С. Дембiцький, Т. Любiва // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. пр. ; Ін-т соціології НАН України. – 2014. – Т. 1, вип. 1 (15). – С. 141–146.
27. Обличчя Євромайдану [Електронний ресурс] // Infolight – інформ.-аналіт. центр. – 2014. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/oblichchya-ievromaydanu-socialniy-portret-uchasnikiv-protestiv>.
28. Ручка А. Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. / А. Ручка // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. пр. / Ін-т соціології НАН України. – 2014. – Т. 1, вип. 1 (15). – С. 117–124.
29. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. – Вип. 1 (15), т. 2. – 96 с.
30. Баранівський В. Ф. Ціннісні орієнтації студентської молоді та їх роль в консолідації українського суспільства / В. Ф. Баранівський // Наук. вісн. Серія Філософія. – Х. : ХНПУ, 2014. – Вип. 43. – С. 39–52.
31. Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка / С. В. Драч // Зб. наук. пр. Хмельниц. ін-ту соц. технологій Ун-ту «Україна». – 2010. – № 2. – С. 26–30.
32. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості : аналіт. доп. / В. М. Яблонський (кер. авт. кол.) та ін. – К. : НІСД, 2014. – 78 с.
33. Демічева В. В. Правова культура: теоретичний аналіз та практичний вимір / В. В. Демічева // Держава і право. – 2009. – Вип. 45. – С. 38–42.

34. Требін М. П. Політична культура сучасної владної еліти України / М. П. Требін // Вісн. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – 2010. – № 4. – С. 137–145.
35. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. – Киев : Ин-т социологии НАН Украины, 2001. – 440 с.
36. Кравченко Н. И. Политические и другие социальные ценности / Н. И. Кравченко // Вопр. философии. – 2005. – № 2. – С. 3–16.
37. Бульбенюк С. Формування культури громадянськості українства в умовах розвитку «молодої демократії» / С. Бульбенюк // Studia Politologica Ucraino-Polona. – Житомир; К. ; Краків : ФОП Євенок О. О., 2015. – Вип. 5. – С. 201–207.

ВЛИЯНИЕ «РЕВОЛЮЦИИ ДОСТОИНСТВА» НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ И ПРАВОВУЮ КУЛЬТУРУ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Кривошеин В. В.

В статье охарактеризовано влияние событий конца 2013 – начала 2014 г. («Революции достоинства») на базовые элементы политической и правовой культуры украинского общества. Доказано, что под влиянием «Революции достоинства» происходит трансформация политической и правовой культуры в сторону европейских демократических ценностей, становление реального гражданского общества, падение имитационной демократии, коренное изменение политико-идеологических предпочтений граждан, переосмысление правовых ценностей и формирование правовой культуры демократического общества.

Ключевые слова: *«Революция достоинства», политическая и правовая культура, гражданское общество, гражданская идентичность, политико-идеологические предпочтения, демократия.*

THE EFFECT OF «THE REVOLUTION OF DIGNITY» IN POLITICAL AND LEGAL CULTURE OF UKRAINIAN SOCIETY

Kryvoshein V. V.

The article describes the effect of the events of late 2013 – early 2014 («The Revolution of Dignity») on the basic elements of the political and legal culture of Ukrainian society. It is shown that under the effect of «The Revolution of Dignity» is the transformation of political and legal culture towards European democratic values. One important consequence of this process is to consolidate the Ukrainian political nation formation and nation-wide identity, which gradually acquires the features of civic identity. It provides a self-awareness of state and active participation in her life.

Determined that the role of «The Revolution of Dignity» is becoming a real civil society. Maydan and post-Maydan' events demonstrated high self-organization of citizens and show that society is becoming a real political actor, taking on the characteristics of social and political subjectivity. Its meaning lies in the ability of the community to be an active figure in the socio-political space, a decisive effect on decision-making, perceive themselves full political actor in conjunction with other subjects of social and political interaction. Concretized that under the effect of «The Revolution of Dignity» and experienced public attitudes to democracy. The events of late 2013 – early 2014 led to the fall of imitation democracy. However, the establishment of real democracy does not happen automatically, it should hold a series of radical reforms to carry out democratic modernization of the Ukrainian state, to establish an effective dialogue between government and civil society.

Proved that have undergone substantial transformation and political and ideological preferences of citizens: the overall popularity of left and right movements almost equal and liberal trend reinforces its position, although it remains low impact ideological direction. A fundamental ideological reorientation of the party-ideological field – today's party-political spectrum of modern Ukraine is dominated by nationalist and liberal segment (Association «Self-help» («Samopomitch»), Association «Fatherland» («Bat'kivshchyna»), Petro Poroshenko Bloc, the People's Front, Association «Freedom» («Svoboda»), etc.).

It is shown that under the effect of «The Revolution of Dignity» is much more active process of rethinking the legal values and the formation of legal culture of a democratic society with emphasis on the humanization of law, building democratic legal forms of social coexistence. There have been qualitative changes in the ruling elite towards the establishment of effective public control over the authorities, reduce (and eventually extinction) pressure on the mass media, Freedom elite competition, encouraging openness elites for social mobility, to ensure sustained development of civil society.

Key words: *«The Revolution of Dignity», the political and legal culture, civil society, civic identity, political and ideological preferences, democracy.*

